

ТЕРНАВСЬКА І.Б., канд. екон. наук

Уманський національний університет садівництва

УМАНСЬКА В.Г., канд. екон. наук

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

manzji@rambler.ru

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено сучасний стан продовольчої безпеки України через оцінювання основних індикаторів, що її характеризують. Проаналізовано показники споживання продуктів харчування населенням країни. Висвітлено вплив ресурсного забезпечення та платоспроможності населення на продовольчу ситуацію в державі. Розглянуто основні проблеми на шляху гарантування продовольчої безпеки та вказано на перспективні напрями її забезпечення: добовою енергетичною цінністю раціону харчування людини, забезпеченням раціону людини основними видами продуктів, достатністю запасів зерна у державних ресурсах, економічною доступністю продуктів харчування, диференціацією вартості харчування за соціальними групами, ємністю внутрішнього ринку окремих продуктів, а також продовольчою незалежністю за окремими продуктами.

Ключові слова: продовольча безпека, споживання, продукти харчування, достатність, доступність.

Постановка проблеми. Україна посідає особливе місце серед інших країн світу в міжнародному поділі праці у сфері виробництва продовольства. Вітчизняні науковці мають вагомий внесок у напрацювання щодо можливостей успішного розв'язання продовольчої проблеми в Україні та забезпечення її продовольчої безпеки. Проте через низку суб'єктивних чинників, передусім у сфері прийняття управлінських рішень, недостатньо виважену державну політику у розв'язанні продовольчої проблеми ці можливості не були повністю використані на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки України займалася потужна когорта вчених-аграрників, серед яких можна виділити: В.І. Бойка, В.І. Власова, О.І. Гойчук, П.А. Лайка, А.С. Лисецького, Р.П. Мудрака, Б.Й. Пасхавера, О.В. Скидана, П.Т. Саблука та інших.

Однак, недостатньо приділено уваги визначенню рівня продовольчої безпеки нашої країни, що потребує подальшого дослідження та вивчення параметрів продовольчого забезпечення населення та пошуків шляхів забезпечення усіх верств продовольством в необхідній кількості, якості та асортименті.

Метою дослідження є оцінка нинішнього стану продовольчої безпеки країни та пошук шляхів і напрямків її підвищення.

Матеріали та методика дослідження. Теоретичною та методологічною базою дослідження слугували праці зарубіжних та вітчизняних науковців щодо питань забезпечення та посилення продовольчої безпеки. У процесі дослідження використовувались такі наукові методи: монографічний, абстрактно-логічний, узагальнення та порівняння, табличний та аналітичний.

Результати досліджень та їх обговорення. Продовольча безпека – важливий компонент безпеки особистості, суспільства, держави. Країна може бути виробником продуктів харчування на 100 %, може бути на 50 %, може навіть на 10 %, але вона зобов'язана забезпечити свою продовольчу незалежність в будь-яких умовах.

Наша країна володіє потенціалом, який міг би дозволити їй суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, залучити інвестиції для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвинути необхідну агропромислову інфраструктуру, забезпечити стандартизацію харчової продукції у відповідності до міжнародних норм та стати одним з основних постачальників продуктів харчування у світі. Однак, наявний сільськогосподарський потенціал України все ще використовується незначною мірою, про що свідчать низькі обсяги виробництва агропромислової продукції, низька врожайність сільськогосподарських культур, і це все за суттєвої частки сільськогосподарських угідь та великої кількості зайнятого у сільському господарстві населення. Незадовільними є також показники рентабельності сільськогосподарського виробництва, що мають низькі додатні значення у секторі рослинництва, а у сфері тваринництва є навіть від'ємними [1].

Забезпечення продовольчої безпеки населення є одним з основних елементів державної політики в сучасних умовах на будь-якому територіальному рівні. Важливу роль у виборі пріоритетів і контролю за реалізацією продовольчого забезпечення території відіграє система його оцінки.

В Україні оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 „Деякі питання продовольчої безпеки” за такими основними індикаторами: добовою енергетичною цінністю раціону харчування людини, забезпеченням раціону людини основними видами продуктів, достатністю запасів зерна у державних ресурсах, економічною доступністю продуктів харчування, диференціацією вартості харчування за соціальними групами, ємністю внутрішнього ринку окремих продуктів, а також продовольчою незалежністю за окремими продуктами [2].

За даними Держкомстату України, у 2011 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2951 ккал, що на 18 % перевищує граничний критерій (2500 ккал). При цьому, як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 27,3 % середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55 %). Недостатнє споживання населенням продуктів тваринного походження пов'язано з тим, що значна частина споживачів вимушено відмовляються від купівлі дорогої тваринницької продукції (низька платоспроможність), і віддають перевагу більш дешевим продуктам рослинного походження – хлібу, крупам, картоплі.

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою.

Здійснений аналіз даних показує, що дорослий середньостатистичний українець у наш час недоїдає за рік: 28,8 кг м'яса, 175,1 кг молочних продуктів, 6,6 кг риби, 37,4 кг фруктів і ягід. Разом з тим, населення споживає надмірну кількість продуктів, що містять вуглеводи – на 9,4 кг більше хлібопродуктів та 15,3 кг картоплі. За статистичними даними, практично в межах рекомендованої норми споживається овоче-баштанна продукція, цукор та олія. Таким чином, ступінь задоволення потреб у м'ясних продуктах задовольняється у середньому на 64 %, молока і молочних продуктів – на 53,9 %, риби та рибопродуктів – на 67 %, що свідчить про дефіцит у харчуванні повноцінних тваринних білків, необхідних для нормального функціонування організму людини. Серед продуктів тваринного походження в межах норми населенням споживалися лише яйця – 106 % потреби.

Отже, гостро залишається проблема споживання населенням України молока і молочних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів. Їхній імпорт не компенсує істотного зниження обсягів вітчизняного виробництва. Нині значно менше ніж у розвинутих країнах світу в Україні виробляється продукції тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь і ріллі. Надій молока на корову, середньодобові прирости великої рогатої худоби і свиней, настриг вовни на вівцю значно нижчі, ніж потенційні можливості вітчизняних порід тварин [3].

Позитивним моментом слід вважати той факт, що у 2011 р. споживання овоче-баштанної продукції досягло свого раціонального рівня. В основному, це пов'язано із високим минулорічним врожаєм цих культур (зібрано 10,6 млн тонн, що на 19 % вище проти 2010 року); яєць та яйцепродуктів – на 6,9 %.

Зауважимо, що проблема нестачі м'ясних і молочних продуктів хоча і не вирішується, але привертає до себе увагу з боку науковців. Практично поза їхньою увагою залишається проблема нестачі плодів і винограду. Вона заслуговує на спеціальне дослідження. Ще раз наголосимо, що саме стосовно них існує продовольча небезпека: частка споживання становить 58 % рекомендованої норми. Адже науковці вважають, що продовольча безпека – це забезпечення громадян країни продовольчими товарами, головним чином, власного виробництва (як мінімум 70 %) [4].

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Формування внутрішніх резервів продовольства, підтримання безпечного рівня перехідних запасів продовольства, що залишаються з року в рік на зберіганні в державі, є необхідною умовою гарантування продовольчої безпеки. Адже створення продовольчої безпеки країни має передбачати також забезпечення постійної готовності держави до попередження та ліквідації порушень системи забезпечення продуктами харчування населення як в цілому, так і окремих регіонів. Такі порушення можуть виникати внаслідок стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій. Саме для цього потрібно створювати та постійно поновлювати стратегічні продовольчі запаси, удосконалювати систему їх розподілу та використання [5].

На початок 2012 р. у державному інтервенційному фонді обліковувалося 1558 тис. тонн продукції, обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, за даними статистики, становив 6730 тис. тонн. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна склав 23 %, що узгоджується із положеннями Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України", статтею 9 якого визначено, що державний інтервенційний фонд має бути сформованим в обсязі не менше 20 % від внутрішнього споживання [6].

Економічна доступність продовольства визначається рівнем економічного та соціального розвитку суспільства, від чого залежить можливість різних верств населення споживати у певному обсязі та асортименті продукти харчування, закупаючи їх за цінами, що склалися на ринку, виробляючи у власних підсобних господарствах тощо. Цей індикатор визначається як частка витрат на харчування в загальній сумі сукупних витрат домогосподарств.

У 2011 році сукупні витрати домогосподарств становили 3456,01 грн на місяць, що на 12,5 % більше проти попереднього року. Із загальної суми домогосподарства витрачали на харчування 1836,69 грн (53,1 %) на місяць проти 1639,92 грн у 2010 році.

Слід зазначити, що для економічно розвинутих держав цей показник коливається від 10 до 15 %, в Словенії населення витрачає на їжу 17 % всіх витрат, а в Польщі – близько 30% коштів власного бюджету, то для України цей показник в останні роки варіює в межах граничного показника 60 %, що свідчить про загрозу продовольчій безпеці України.

У свою чергу, зростання соціального напруження через підвищення цін на продовольство і збільшення питомої ваги витрат домогосподарств на харчування вище 60 % ускладнює проведення виваженої державної політики підвищення рівня продовольчої безпеки України в контексті забезпечення економічної доступності продовольства.

Диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами.

Поряд з проблемою бідності загрозливою залишається ситуація з показниками соціально-економічного розшарування. Для вимірювання диференціації вартості харчування за соціальними групами, державна статистика здійснює групування обстежуваних домогосподарств, виділяючи децильні або квінтільні групи й обчислюючи відповідні коефіцієнти, тобто відношення середніх показників за групами, куди включаються 10 (20)% домогосподарств з найбільшими доходами (витратами), до аналогічних показників за групами 10 (20)% домогосподарств з найменшими доходами (витратами). Чим більше значення цього відношення від одиниці, тим сильніше є соціальне розшарування [3].

У 2011 році 20 % домогосподарств з найбільшими доходами в середньому витрачали на харчування 2309,20 грн на місяць, а 20 % домогосподарств з найменшими доходами – 1440,02 гривні.

Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,6 проти 1,3 у 2010 році, тобто впродовж досліджуваного періоду відбулося посилення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат. Протягом звітнього року зменшилася чисельність осіб у нижчому квінтилі з 11,7 до 9,6 млн. осіб, а у вищому квінтилі навпаки зросла – з 7,0 до 7,9 млн. осіб.

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення.

Ємність продовольчого ринку – це максимально можливий обсяг реалізації товару за цього рівня платоспроможного попиту і роздрібних цін. Кожна з цих складових знаходиться під дією певних факторів, які в сукупності істотно впливають на ємність ринку. Залежно від чисельності населення в регіоні та норм споживання певних конкретних видів продуктів харчування, визначають необхідні обсяги виробництва окремого виду продукції.

Порівняно із попереднім роком, у 2011 році відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку за п'ятьма групами продовольства: „овочі та баштанні” – на 13,0 %, „плоди, ягоди та виноград” – на 9,2 %, „картопля” – на 7,7 %, „яйця” – на 6,7 % та „цукор” – на 3,2 %.

Разом з тим, негативною тенденцією минулого року є зменшення в раціоні українців тих видів продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (м'яси, молочні та рибні продукти) [6].

Таким чином, оцінка ємності та прогнозування ринку продуктів харчування спрямована не на безумовний прогноз, а на сприяння організації рішень, що приймаються як на рівні координації певного ринку в межах регіону, так і на рівні продовольчого бізнесу.

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Продовольча незалежність характеризується таким рівнем розвитку економіки, коли продовольча безпека держави не залежить від зовнішніх продовольчих поставок. Для запобігання ситуації залежності держава може нарощувати свій економічний потенціал та підвищувати ефективність агропромислового виробництва. Позитивним є той факт, що у 2011 р. продовольчі потреби населення нашої країни задовольнялися, як правило, за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Стосовно високого відсотка імпортозалежності за такими групами продовольства, як риба і рибопродукти (66,7%), плоди, ягоди, виноград (48,3%) та олія рослинна (39,8%), варто зазначити, що імпортувалася, в основному, та продукція, яка в нашій країні не виробляється (делікатесні види риби, тропічні фрукти, оливкова олія тощо). При цьому внутрішній попит на олію соняшникову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

У 2011 році частка імпорту риби і рибопродуктів у внутрішньому споживанні порівняно із попереднім роком скоротилася на 4,9 відсоткових пункти, проте це відбулося на фоні середньодушового зменшення споживання цієї продукції, обумовленого низьким платоспроможним попитом населення.

Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани тощо). У 2011 році проти попереднього року імпорт бананів зріс на 15,4%, цитрусових – на 13,8%. Водночас за вказаний період імпорт яблук скоротився у два рази [6].

Висновки. Таким чином, аналіз основних індикаторів свідчить про незадовільний рівень продовольчої безпеки України. Дослідження показали, що у більшості випадків індикатори оцінювання продовольчої безпеки є заниженими й такими, що не відповідають міжнародним стандартам. В нашій країні спостерігається тенденція загального зниження фактичного споживання продуктів та значного погіршення структури раціону харчування. Це виявилось не лише у зменшенні споживання продуктів тваринного походження (м'ясо, молоко, риба), але й у падінні частки цих білкових продуктів у загальному раціоні. Разом із тим, за такими продуктовими групами, як хліб і хлібні продукти відбувається перевищення рекомендованих норм. Проблема доступності продовольства – іншої найважливішої складової продовольчої безпеки пов'язана, перш за все, з рівнем доходів, купівельною спроможністю населення та ціною доступності продуктів харчування. В Україні частка продовольчих затрат у сімейному бюджеті постійно зростає, що свідчить про низький рівень життя населення. Таке положення зумовлено загальним зниженням життєвого рівня переважної більшості населення, частина якого живе за межею бідності, та значною поляризацією між багатими та бідними.

Тому підвищення рівня продовольчої безпеки держави на основі нарощування обсягів виробництва продуктів харчування та поліпшення їх якості є стратегічним пріоритетом соціального та економічного розвитку України на сучасному етапі на найближчу перспективу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Крупін В.Є. Аспекти формування продовольчої безпеки країни / В.Є. Крупін, Я.Я. Пушак // Економічні інновації. – Випуск 47. – 2012. – С. 70-80.
2. Як визначатимуться основні індикатори продовольчої безпеки: до постанови Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 // Урядовий кур'єр. – 2007. – 19 груд. – С. 16.
3. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 71–76.
4. Мудрак Р. Споживчий аспект продовольчої безпеки / Р. Мудрак // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 82-89.
5. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: [Монографія]. / О.В. Березін – К.: Вища шк., 2002. – 211 с.
6. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2011 році [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-119280.html>

Продовольственная безопасность Украины: состояние и перспективы

И.Б. Тернавская

В статье исследовано современное состояние продовольственной безопасности Украины путем оценки основных индикаторов, которые ее характеризуют. Проанализированы показатели потребления продуктов питания населением страны. Отражено влияние ресурсного обеспечения и платежеспособности населения на продовольственную ситуацию в государстве. Рассмотрены основные проблемы на пути обеспечения продовольственной безопасности и указаны перспективные направления ее обеспечения: суточной энергетической ценности рациона питания человека, обеспечением рациона человека основными видами продуктов, достаточностью запасов зерна в государственных ресурсах, экономической доступностью продуктов питания, дифференциацией стоимости питания по социальным группам, емкостью внутреннего рынка отдельных продуктов, а также продовольственной независимостью по отдельным продуктам.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребление, продукты питания, достаточность, доступность.

Food security in Ukraine: status and prospects

I. Ternavska

Examined the current state of food security in Ukraine by assessing key indicators that characterize it. Indexes of food consumption country's population. Include the effect of resource support and ability to pay for the food situation in the country. Overall assessment of consumption of basic food products indicates the absence of guarantee food security. The diet of the population does not meet the requirements due to the replacement of relatively expensive animal products (milk and meat) with cheaper vegetable products (bread, potatoes). Of particular concern is the low level of meat consumption - 64% of rational norms. The level of consumption of milk and meat consumption below the minimum standards. It is proved that the problem of access to food for different segments of the population associated with effective demand, depending on their income. Analyzed the differentiation of the cost of food for a group. The estimation of the domestic market capacity of individual food products in the context of ensuring food security. The main challenges to food security. Pointed to promising directions and measures to ensure it.

Key words: food security, consumption, food sufficiency, availability.